

**ABDURRAHMAN CAMİ, ŞEYYAD HAMZA, ERZURUMLU DARİR,
HAMDULLAH HAMDİ VE TAŞLICALI YAHYA YUSUF ve ZÜLEYHA
MESNEVİLERİNDE YER ALAN TEMA ve MOTİFLERİN İNCELENMESİ**

AHMET YEŞİL*

NASIR NIKUBAHT*

ÖZET

Doğu edebiyatında bilinen en kadim hikâyelerden biri şüphesiz Yusuf ve Züleyha hikâyesidir. Ahsan-ul Kasas olarak vasıflandırılan bu hikâye esas olarak kutsal metin kaynaklı olup Tevrat'ın tekvin bölümünde ve Kur'anı kerimin Yusuf suresinde yer almaktadır. Söz konusu hikâye bir peygamberin hayat hikâyesini konu edinmesi ve dinsel bir metin olmasından dolayı İran ve Türk edebiyatında bir çok saire ilham kaynağı olmuştur. Birçok önemli şair Yusuf ile Züleyha konusunda mesnevi yazmışlardır. Bunların başında İran edebiyatında Abdurrahman Cami, Türk edebiyatında Hamdullah Hamdi, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir ve Taşlıcalı Yahya gelmektedir. İlk olarak Kur'an-ı Kerim'de yer alan Yusuf hikâyesini özetleyerek aktaracağımız bu çalışmada, daha sonra Cami, Şeyyad, Hamdi, Darir ve Yahya 'a ait Yusuf ve Züleyha mesnevilerinde işlenen tema ve motifler, kutsal kitaplardan ne ölçüde faydalanıldığıının daha iyi anlaşılması amacıyla karşılaştırılmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya

ABSTRACT

Yusuf and Zuleyha is undoubtedly one of the most ancient stories in the Eastern Literature. This story is characterized as Ahsan-ul-Qasas that is based on mainly in the sacred text is located Genesis Part of Torah and Surah Yusuf of Holy Qur'an. The story has inspired a lot of Iranian and Turkish poets because of acquisition of the subject's life story of a prophet and a religious text. Many important poets had written Masnavis on Yusuf and Zuleyha. Among the pioneers of the Masnavis are Abdurrahman Cami in Persian Literature and Hamdullah Hamdi, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir and Taşlıcalı Yahya in Turkish Literature. On first phase of this text we will make a brief of the story of Yusuf in the Holy Qur'an and the second phase of this we will work themes and motifs in Masnavis of Yusuf and Zuleyha belonging to Cami, Şeyyad, Hamdi, Darir ve Yahya with in comparison in order to better understand to see what extent profited from Holy Books process of writing their Masnavis.

Key Words : Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya

Giriş

Yusuf ve Züleyha kıssası, Ben-i İsrail peygamberlerinden biri olan Hz. Yusuf'un başından geçen olayları ve hayat hikâyesini konu alan en eski ve en meşhur

* Y. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Email: a_yesil79@yahoo.com

* Prof. Dr., İran Terbiyat Modarres Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı.

hikâyelerden biridir. Tarihte ilk kez Tevrat'ın Tekvin¹ bölümünde yer alıp aktarılan bu hikâye, daha sonra Kur'an ı Kerim'in Yusuf suresinde konu edilmiş ve Ahsan'ul Kasas olarak vasıflandırılmıştır. Söz konusu hikâye, ana hatları ve asıl konusu itibariyle Kur'an ve Tevrat'ta fazla bir fark bulunmamasına rağmen, hikâyenin anlatım tekniği konusunda iki kutsal kitap arasında farklılıklar görülmekte ve farklı yöntemler izlenmektedir. Tevrat'ta daha çok tarihsel bir anlatım yönteminin kullanıldığı bu hikâyede, Hz. Yusuf'un çocukluğundan itibaren ölümüne kadar geçen süreç ayrıntılı bir şekilde ele alınarak anlatılmaktadır. Kur'an ı Kerim'de ise daha çok aktarılmak istenen konuya dikkat çekilerek Tevrat'ın aksine icaz sanatına uygun edebi bir anlatım tarzı benimsenmiş ve Hz. Yusuf'un hayat hikâyesi daha özet bir şekilde anlatılmıştır. Kur'an'da baştan sona kadar bir tek konuyu anlatan tek sûre budur. Mekke döneminde 111 ayet olarak nazil olan bu surede, Yusuf Peygamberin hayatta karşılaştığı sıkıntılar ve bunlara sabrederek nasıl başarıya ulaştığı anlatılmakta ve inananlar için faydalı öğütler, önemli mesajlar verilmektedir.

Yusuf ve Züleyha kıssasının kadın kahramanı olan Züleyha'nın ismi ve hikâyede işlenen bazı bölümler Kur'an ı Kerim'de yer almamaktadır. Kur'an müfessirleri bu hikâyeyi açıklarken İbrani kaynaklardan faydalanma ihtiyacı duymuş ve bu kaynaklara göre Yusuf suresini tefsir etmişlerdir². Taberi Tefsiri, Keşfü'l-Esrar ı Meybüdi ve Ruzet-ul Cinan gibi Kur'an tefsirlerinde geniş bir şekilde incelenip aktarılan bu hikâye hakkında, Tefsir i Sittin Al- Cami i Letaif'il-besatin gibi sadece bu konuyu ele alıp açıklayan tefsir kitapları da kaleme alınmıştır.³

İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da bu hikâye hakkında kaleme alınmış manzum eserler şairlerin kendi yetenek ve hayal dünyalarının ürünü olmasına rağmen, bu eserler asıl kaynağını Kur'an ı Kerim'den almaktadır. Şairler Kur'an eksenli kaleme almış oldukları eserlerinde, Kur'an ı Kerim'de yer almayan bazı tema, motif ve kahramanlarda kendi hayal dünyalarının yanı sıra Kur'an tefsirlerinden de faydalanmış ve mesnevilerini kaleme almışlardır⁴.

İran Edebiyatında Yusuf ve Züleyha Mesnevileri

İran edebiyatında şu ana kadar tespit edilen 57 Yusuf ve Züleyha mesnevisi bulunmaktadır.⁵ Tespit edilen bu mesnevilerin bazıları mevcut olmayıp sadece eserin tezkire ve kaynaklarda isimleri zikredilmiştir. İran edebiyatında birçok Yusuf ve Züleyha mesnevisi bulunmasına rağmen bunların içinde en meşhur ve bilinen Yusuf ve Züleyha mesnevisi Abdurrahman Cami'ye aittir.

Metinleri mevcut olan Yusuf ve Züleyha Mesnevileri⁶:

¹ Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit- Genesis, Yusuf'un Düşleri

² Abduresul Hayyapur, Yusuf ve Züleyha, Tebriz, 1379, s 6-9

³ Hayyampur, a.g.e., s 10-21; Hasan Zülfikari, Rivayet Şinas'i Kissa'i Yusuf ve Züleyha, 1388 , s 38

⁴ Zülfikari, a.g.e., s 38

⁵ Zülfikari, a.g.e., s 44

⁶ Zülfikari, a.g.e., s 40-44; Hayyampur, Yusuf ve Züleyha, Tebriz 1337, s 431

- 1- Tuğanşahi (6. Y.y) Yusuf ve Züleyha Mesnevisi (Firdusi'ye ait olduğu iddia edilen Yusuf ve Züleyha mesenevisi)
- 2- Mesud i Dehlevi (836 h.k) Mesnevisi
- 3- Cemal Erdisstani (879 h.k) Mesnevisi
- 4- Hace Mesud Kumi (890 h.k) Mesnevisi
- 5- Abdurrahman Cami (898 h.k) Mesnevisi
- 6- Feyzi Feyyazi (963 h.k) Mesnevisi
- 7- Dovlet Rıza Bey Çengi (1041 h.k) Mesnevisi
- 8- Kasım Han Movc i Bedeğşi (979 h.k) Mesnevisi
- 9- Tezruyi Ebheri (975 h.k) Mesnevisi
- 10- Mir Masum Nami Behkeri Mesnevisi
- 11- Ehdi Savici Mesnevisi
- 12- Molla Şahi Bedeğşani (1070 h.k) Mesnevisi
- 13- Nazim i Hirevi (1081 h.k) Mesnevisi
- 14- Habibi (1089 h.k) Mesnevisi
- 15- Azerbigdili (1125 h.k) Mesnevisi
- 16- Haveri Şirazi (1190 h.k) Mesnevisi
- 17- Cunun (1190 h.k) Mesnevisi
- 18- Cuheri Tebrizi (1194) Mesnevisi
- 19- Cuneydullah Hazıg Hirevi (1259 h.k) Mesnevisi
- 20- Seyfi (Kameri 12. y.y) Mesnevisi
- 21- Şule i Guypeygani (Kameri 12. Y.y) Mesnevisi
- 22- Şovket i Kacar (k. 12. Y.y) Mesnevisi
- 23- Şahab Tebrizi (1215 h.k) Mesnevisi
- 24- Hişmet Kaçar (1273 h.k) Mesnevisi
- 25- Movlevi Muhammed Salih Kencahi (1221-1272 h.k) Mesnevisi
- 26- Muhammed Eşref Mesnevisi
- 27- Piri Mesnevisi
- 28- Rıfat Semnani (H.k 13 y.y) Mesnevisi
- 29- Umran (1340) Mesnevisi
- 30- Haşim Nuşahi Mesnevisi
- 31- Nizami Mesnevisi
- 32- Abbas Rustemzad Mesnevisi
- 33- Hadi Namdar Mesnevisi

Metinleri Mevcut Olmayan Yusuf ve Züleyha Mesnevileri

- 1- Ebul Muid i Belhi (h.k 4 .y.y) Mesnevisi
- 2- Bahtiyari Ahvazi (h.k 4 .y.y) Mesnevisi
- 3- Buharai (h.k 6 .y.y) Mesnevisi

- 4- Mesud Herevi (h.k 6 .y.y) Mesnevisi
- 5- Şahin (760 h.k) Mesnevisi
- 6- Azeri Tusi (866 h.k) Mesnevisi
- 7- Helali Coğtayı (936 h.k) Mesnevisi
- 8- Mahmud Bey Salim i Tebrizi (h.k 10 .y.y) Mesnevisi
- 9- Takiyiddini Ovhadı Belyani (1042 h.k) Mesnevisi
- 10- Mugim i Şirazi (h.k 11 .y.y) Mesnevisi
- 11- Halife İbrahim Bedeğşani (1160 h.k) Mesnevisi
- 12- Hasan bin Şekeroğlu Mugim i Tebrizi Mesnevisi
- 13- Bdkadir (h.k 12 .y.y) Mesnevisi
- 14- Katib i Belhi (h.k 13 .y.y) Mesnevisi
- 15- Emri Gahpayeyi Mesnevisi
- 16- Sami Mesnevisi
- 17- Şevket Buharai Mesnevisi
- 18- Şirin Mesnevisi
- 19- Mustafa Türkmen Mesnevisi
- 20- Mugım i Tahrani Mesnevisi
- 21- Mugım i Kazvini Mesnevisi
- 22- Nazım Gulpeygani Mesnevisi
- 23- Şule i İsfehani Mesnevisi
- 24- Şevketi Şirazi Mesnevisi

Türk Edebiyatında Yusuf ve Züleyha Mesnevileri

Türk edebiyatında, İran edebiyatında olduğu gibi Yusuf ve Züleyha kıssasını konu alan birçok mesnevi bulunmaktadır. Şu ana kadar belirlenmiş 42 Yusuf ve Züleyha mesnevisi bulunan Türk edebiyatında, ilk olarak Yusuf ve Züleyha mesnevisi 13.yüzyılda, yani Türk edebiyatında mesnevi nazım şeklinin kullanılmaya başlandığı dönemde, Ali (Kul Ali 13.y.y) tarafından kaleme alınmıştır⁷. 13. yüzyıla ait ilk Yusuf ve Züleyha örnekleri dörtlük ve hece vezniyle, Şeyyad Hamza'dan⁸ itibaren aruz vezni ve mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır⁹. 13. ve 14. yüzyılda kaleme alınan Yusuf ve Züleyha hikâyeleri, Cami'nin mesnevisinden önceki döneme ait olmaları sebebiyle, gerek dil ve üslup yönünden gerekse de sebep-i telif yönünden Cami etkisini taşıyan sonraki dönem mesnevilerinden daha farklıdır. Bu döneme ait mesneviler daha ziyade Kur'an, tefsir, hadis ve kısmen Tevrat kaynaklı olarak dini öğretmek, kıssadan bir ders çıkarmak gibi amaçlar esas alınarak yazılmışlardır. 15.

⁷ Melike Gökcan Türkdoğan, Klasik Türk Edebiyatında Yusuf ve Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma, Erzurum, 2008, s 41-70

⁸ Şeyyad Hamza: XIII. ve XIV. yüzyıllar arası Anadolu'da yaşamış tasavvuf şiiirinin önemli temsilcilerinden biridir.

⁹ Emin Eminoğlu, Dastan-ı Yusuf Şeyyad Hamza, İstanbul, 2008, s 25; Türkdoğan, a.g.e., s 45

Yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında Cami'nin etkisi başlamakta ve bu dönemde Hamdullah Hamdi¹⁰ tarafından yazılmış Yusuf ve Züleyha mesnevisi bu alanda bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir¹¹. Türk edebiyatında da şu ana kadar belirlenmiş olan Yusuf ve Züleyha mesnevilerinin bazıları çeşitli sebeplerden dolayı kaybolmuş ve sadece isimleri tezkirelerde zikredilmiştir.

Türk edebiyatında Yusuf ve Züleyha mesnevisi yazan şairler¹²:

- 1- Ali
- 2- Kırmımlı Mahmut ve Haliloğlu Ali
- 3- Şeyyat Hamza
- 4- Süle Fakih
- 5- Erzurumlu Darir
- 6- Rabguzi
- 7- Hamzevi
- 8- Aydınoğlu Mehmet Bey
- 9- Garib/ Karib
- 10- Ahmedi
- 11- Hamdullah Hamdi
- 12- Çakiri
- 13- Abdulvahab
- 14- Kırmımlı Abdül –Mecid
- 15- Hatayi
- 16- Nahifi
- 17- Dur Big
- 18- Hamidi
- 19- Bihişti Ahmed Sinan
- 20- Kemal Paşazade
- 21- Taşlıcalı Yahya (Dukaginzade)
- 22- Gubari
- 23- Şerifi
- 24- Ziyai Yusuf Çelebi
- 25- Nimetullah
- 26- Celili
- 27- Likai
- 28- Manastırlı Celal
- 29- Halife
- 30- Karamanlı Kami Mehmed
- 31- Şikari
- 32- Manstırlı Kadı Sinan

¹⁰ Hamdullah Hamdi: H 853/1449 yılında Göynükte dünyaya gelen Hamdullah Hamdi H 909/1503'te vefat etmiştir.

¹¹Naci Onur, Yusuf u Züleyha Hamdi, Ankara, 1991, s 18; Türkdoğan, a.g.e, s50

¹² Türkdoğan, a.g.e, s 41-70

- 33- Nurmammed Andalip
- 34- Bağdatlı Zihni Abdüldelil
- 35- Bursalı Havai Mustafa
- 36- Rifati Abdulhay
- 37- Ahmed Mürşidi
- 38- Kerküklü Mehmed Nevruz
- 39- Köprülüzade Esat Paşa
- 40- Hevai Abdurrahman Efendi
- 41- Süleyman Tevfik Efendi
- 42- Kaynaklarda yazarı belli olmayan bir Yusuf ve Züleyha mesnevisi de bulunmaktadır

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Kıssası (Özet)

Yusuf bir rüya görüp babasına söyledi. "Gördüm ki, on bir yıldız, güneş ve ay, bana secde ettiler" dedi. Yakûb (A. S.) anladı ki; "on bir yıldız", Yusuf'un on bir kardeşine işaretidir ve Cenâb-ı Hak, onu kardeşlerine üstün kılacaktır. "Oğulcuğum! Bu rüyayı kardeşlerine söyleme. Çünkü şeytan insana düşmandır. Kardeşlerine vesvese verip kalplerine kıskançlık düşürebilir. Sonra sana bir hîle yaparlar. Cenâb-ı Hak sana peygamberlik ve büyük devlet verecek" dedi ve Yûsuf 'a sevgisi daha da arttı.

Yusuf'un büyük kardeşleri, onu kıskandılar ve hîle ile onu kıra götürüp bir kuyuya attılar. Babalarına ise "Onu bir kurt yedi." dediler. Kuyunun yanından geçmekte olan kervandaki kervancılar, kuyudan su almak için kuyu başına geldiğinde Yusuf'u kuyuda bulurlar ve Yusuf'u kendileriyle birlikte Mısır'a götürürler. Burada Mısır'ın azizi Yusuf'u görür ve satın alır ve eşine ilerde evladımız olabilir diyerek Yusuf'u ona teslim eder.

Yusuf'un yaşı ilerledikçe evin hanımı ona aşık olur ve gönlünü kaptırır. Bir gün evin hanımı, evin bütün kapılarını kapatarak Yusuf'a yaklaşmaya çalışır, Yusuf bu teklifi reddederek kaçar. Yûsuf ondan kaçarken gömleği yırtılır ve tam bu sırada Aziz çıka gelir ve Yusuf'u gömleği arkadan yırtılmış bir şekilde bulur. Aziz, eşinin akrabalarından birinin Yusuf'un günahsız olduğuna şahitlik etmesiyle Yusuf'un suçsuz olduğunu anlar ve olayı kapatır. Aziz'in eşi, hakkında dedikodu yapıp onu eleştiren Mısır kadınlarına bir ziyafet tertipler. Bu ziyafet sırasında Yusuf'u onların karşısına çıkarır ve Yusuf'u gören Mısır kadınları Yusuf'un güzelliği karşısında kendi ellerini keserler. Sonuç olarak Yusuf zindana atılır. Yusuf zindanda iki kişinin rüyasını yorumlar ve zindandan serbest kalacak olan arkadaşına padişahın yanında ondan da bahsetmesini söyler. Mısır padişahı değişik rüyalar görmeğe başlar ve bu sırada padişahın yanında çalışan Yusuf'un zindan arkadaşı Yusuf'u hatırlar ve Yusuf'tan bu rüyaları yorumlamasını ister. Padişahın rüyasını yorumlayan Yusuf, Mısır azizinin eşinin de, günahsız olduğunu itiraf etmesiyle zindandan çıkar ve ülkenin hazine sorumlusu olur. Kuraklık yıllarında Yusuf'un kardeşleri de Mısır'a erzak almaya gelirler. Yusuf, Mısır'a gelen kardeşlerinden ikinci gelişlerinde kardeşleri Bünyamin'i de getirmelerini ister. Yusuf'un isteğini yerine getiren kardeşleri ikinci ziyaretlerinde Bünyamin'i de kendileriyle Mısır'a getirirler ve Yusuf bir hîleyle Bünyamin'i yanında alıkoyma. Bünyamin'i geri almayacaklarını anlayan kardeşler ümitsiz bir şekilde Hz. Yakup'un yanına geri dönerler. Hz. Yakup çocuklarına Mısır'a geri dönmeleri ve

Yusuf ve Bünyamin'i aramaları emrini verir. Mısır'a tekrar gelen Hz. Yakup'un çocukları, Hz. Yusuf'un huzuruna çıkarlar. Bu kez Hz. Yusuf kim olduğunu onlara açıklar, onları işledikleri suçtan dolayı affeder ve kendi gömleğini babalarına ulaştırmaları için onlara verir. Hz. Yakup oğlu Yusuf'un gömleğini aldıktan sonra ev halkıyla birlikte Mısır'a oğlu Yusuf'un yanına gelir. Hz. Yakup ve oğulları bu kavuşmadan dolayı Allah'a şükretmek amacıyla secdeye kapanırlar ve Hz. Yusuf'un rüyası gerçek olur.

Abdurrahman Cami Yusuf ve Züleyha Mesnevisi

Klasik dönem İran şiirinin son temsilcisi kabul edilen Cami, Türkler ile sıkı münasebette bulunmuş, özellikle Ali Şir Nevai'nin eserlerini okuyup takdir etmiştir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazıt gibi Osmanlı padişahlarından ilgi, takdir ve himaye gören Cami, Türkler arasında büyük ilgi görmüş, manzum ve mensur birçok eserinin Türkçe tercüme ve şerhleri yapılmıştır.¹³

Cami'nin beşinci mesnevisi olan Yusuf ve Züleyha, âşıkane ve lirik bir mesnevidir. Hece bahrinin " mefa'ilün mefa'ilün fe'ulün" vezniyle yazılmıştır¹⁴. Eserde Hutbe, Na't, Miraciyye gibi manzumelerden ve Nakşibendiyye tarikatı Piri Ubeydullah-ı Ahrar bahsinden sonra Hüseyin Baykara'nın methiyesi yer alır. Cami, kitabın yazılış sebebi ve sözün faziletleri hakkında iki manzumelik bir bölümden sonra asıl destan kısmına geçerek Yusuf suresinden hareketle, Hz. Yusuf'un hayat hikâyesini anlatır. Cami, mesnevisinin sonuna, zamaneden şikâyet, oğlu Ziyaeddin Yusuf'a öğüt ve nefisle hesaplaşmasını konu alan üç manzume eklemiştir. Bunlardan sonra kitap hakkında belîğ bir methiye söyleyen Cami, kitabını hangi tarihte telif ettiğini ve eserinin kaç beyitten oluştuğunu açıklayarak eserini tamamlar.

Şeyyad Hamza Yusuf ve Züleyha Mesnevisi

Şeyyad Hamza, XIII. Ve XIV. Yüzyıllar arasında Anadolu'da etkin olan dinitasavvufi şiir akımının önemli temsilcilerindendir¹⁵. Hem aruz hem de hece vezniyle yazılmış manzumeleri bulunan Şeyyad Hamza, şiirlerinde dörtlük, mesnevi, gazel, kaside olmak üzere değişik nazım şekillerini kullanmıştır. Ancak, onun elde bulunan en ünlü eseri, XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yazılıp günümüze kadar ulaşmış sınırlı sayıdaki önemli eser içerisinde yer alan ve " Dasitan-ı Yusuf Aleyhisselam Ahsen'ül-Kasas'ül-Mübarek" adını taşıyan mesnevisidir. Bu eser, Anadolu sahası Türk divan edebiyatının bilinen ilk Yusuf ve Züleyha'sı olması bakımından da önemlidir. Aruzun fa'ilatün/ fa'ilatün/ fa'ilün kalıbıyla yazılmış olan mesnevi 1529 beyittir. Şeyyad Hamza Yusuf ve Züleyha mesnevisi, meclislerde rahatlıkla okunabilmesi için sanatlı ve süslü söyleyişten uzak sade bir dille yazılmıştır¹⁶.

¹³ Recep Demir, Hatayi-i Tebrizi ve Molla Cami'nin Yusuf ve Züleyha Mesnevileri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme doktora tezi, Van, 2006, s 9; T.C Anadolu Üniversitesi yayınları, VIII-XIII. Yüzyıl Türk Edebiyat Tarihi, Eskişehir, 2011, s52

¹⁴ Nasir Nikobaht, Yusuf u Züleyha, Tahran-1377

¹⁵ Türkdöğün, a.g.e., s45; Eminoğlu, a.g.e., s26-27, Ümit Özgür Demirci., Yusuf u Zeliha Şeyyad Hamza, İstanbul, 2008, s10

¹⁶ Türkdöğün, a.g.e., s46; Ahmet Atilla Şentürk, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İst.2004 s.120;

Erzurumlu Darir Yusuf ve Züleyha Mesnevisi

Daha ziyade " nasir" olarak şöhret kazanan Darir'in, yazılış tarihi bakımından bilinen ilk eseri Kıssa-i Yusuf mesnevisidir. Erzurumlu Darir¹⁷, Yusuf u Züleyha mesnevisi olarak da bilinen bu eserini Mısır'a gitmeden önce Erzurum'da 1366-1367'de yazmıştır. Kıssa- i Yusuf mesnevisinde sade ve samimi bir üslup kullanan Darir¹⁸, eserini meclislerde okunması amacıyla kaleme almış ve bu arzusunu eserinde de dile getirmiştir. 2125 beyitten ve sekiz meclisten oluşan bu eser, Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde çok tercih edilen 11 heceli " fa'ilatün/ fa'ilatün/ fa'ilün vezniyle yazılmıştır¹⁹.

Hamdullah Hamdi Yusuf ve Züleyha Mesnevisi

XV. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı mesnevilerle tanınan Hamdullah Hamdi'nin Hamsesinde yer alan en güzel mesnevi Yusuf ve Züleyha mesnevisidir. Hicri 897 (M 1492) yılında aruzun " fa'ilatün/ mefa'ilün/ fa'lün kalıbıyla 6241 beyit olarak kaleme alınan eser, Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun'u yazılincaya kadar Türk edebiyatının en başarılı mesnevisi sayılmıştır²⁰. Mesnevisinin " sebab-i telif " bölümünde, Firdevsi ve Cami'nin mesnevisine denk Türkçe yazılmış bir Yusuf ve Züleyha mesnevisi bulunmadığını ve kendi eserinin bu boşluğu doldurduğunu dile getiren Hamdullah Hamdi, eserinde ayrıca mesnevisini yer yer Cami'nin Yusuf ve Züleyha'sından tercüme ettiğini ve ona nazire olarak kaleme aldığını belirtmektedir²¹. Ancak Hamdullah Hamdi'nin yazmış olduğu mesnevi, Cami'nin Yusuf ve Züleyha'sından birçok yönden farklıdır. Cami, eserinde sadece Hz. Yusuf ile Züleyha arasında yaşanan olayları ön plana çıkarmasına rağmen Hamdullah Hamdi, eserinde Hz. İbrahim'den başlayarak Hz. Yakup ve oğullarına kadar hikâyeyi geniş bir yelpazede ele almıştır.

Taşlıcalı Yahya (Dukanginzade) Yusuf ve Züleyha Mesnevisi

Türk edebiyatında XVI. yüzyılda divan ve hamse sahibi olan Taşlıcalı Yahya'nın²² yazmış olduğu Yusuf ve Züleyha mesnevisi, Mısır'da yazılmış olması sebebiyle bu alanda yazılmış olan mesneviler arasında ayrı bir öneme sahiptir²³. Taşlıcalı Yahya'nın son eseri olan bu mesnevi, aruzun " mefailün/ mefailün/ feulün vezniyle ve 15179 beyit olarak yazılmıştır. İlk olarak Münacat, tevhid, na't, miraciye,

Şeyyad Hamza, Dehri Dilçin, Yusuf u Züleyha, İst. 1946 s.9

¹⁷ Ömer'üd-Darir-el- Erzeni'r-Rumi, Darir-i Hakir Mustafa b. Yusuf b. Ömer'ül Mevlevi el- Erzeni'r Rumi- XIV yüzyıl.

¹⁸ Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf u Züleyha, Leyla Karahan, Ankara 1994 s.18

¹⁹ Türkdoğan, a.g.e., s48; Karahan, a.g.e., s25

²⁰ Emine Dinçtürk, Yusuf ile Züleyha Mesnevilerinde Allah Korkusu Motifleri, doktora tezi, Konya, 2008, s22

²¹ Hamdullah Hamdi Yusuf u Züleyha Mesnevisi, Sebeb-i Telif bölümü s50

²² Divan ve Hamse sahibi olan Hamdullah Hamdi, XVI. asır Osmanlı şiirinin önemli temsilcilerinden biridir.

²³ Türkdoğan, a.g.e., s59

Kanuni Sultan Süleyman Han övgüsü ve sebep-i telif'in yer aldığı bu eserde daha sonra aşktan bahseden bir girişin ardından asıl hikâyeye geçilir.

Yusuf ve Züleyha Mesnevilerinde İşlenen Temalar ve Temel Epizotlar

1- Hz. Yakub'un Peygamberliği

- 1-1 Hz. Yakub'un peygamberliği kardeşinden alması. (Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)*
- 1-2 Hz. Yakub'un kardeşi İys'in öfkesi ve Hz. Yakub'un Şam'a dayısı Lani'nin yanına göç etmesi. (Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 1-3 Hz. Yakub'un Lani'nin iki kızı ve iki kızının kenizleriyle evlenmesi.(Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 1-4 Hz. Yakub'un on iki oğlunun dünyaya gelmesi ve Kenan diyarına geri dönüşü.(Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 1-5 Hz. Yakub'un bahçesinde bulunan ağacın dallarından çocuklarına asa yapması ve Cennetten Hz. Yusuf için bir gömlek gelişi (Hamdullah Hamdi)

2- Hz. Yusuf'un Doğumu

- 2-1 Hz. Yusuf'un 2 yaşında annesini kaybetmesi (Cami,)
- 2-2 Hz. Yusuf'un bakım için halası İnas'a verilmesi.(Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 2-3 İnsa'nın Hz. Yusuf'u geri vermemek için hileye başvurması.(Cami, Hamdullah hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 2-4 Hz. Yusuf'un halası İnas'ın vefatı üzerine Hz. Yusuf'un babasının yanına geri dönüşü (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

3- Züleyha'nın Yusuf'u rüyasında görüşü ve âşık oluşu

- 3-1 Züleyha'nın rüyada Yusuf'u görerek âşık oluşu (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 3-2 Züleyha'nın rüyasının tekrarlanması ve Yusuf'un rüyada Mısır ülkesini işaret etmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 3-3 Züleyha'nın Mısır Azizi ile Yusuf olduğu düşüncesiyle evlenmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

4- Kardeşlerin kıskançlığı

- 4-1 Yusuf'un rüyasında güneş ve yıldızların ona secde ettiğini görmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 4-2 Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'a rüyasını başkalarına anlatmasını yasaklaması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

* Tema ve Epizotların yer aldığı mesneviler parantez içerisinde belirtilmiştir.

4-3 Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf aracılığıyla (Cami) ya da bir yakınları tarafından Yusuf'un rüyasından haberdar olmaları (Şeyyad Hamza)

5- Yusuf'un kardeşlerinin onu babasından ayırmak için plan yapması

5-1 Kardeşlerin Yusuf'u öldürme kararı almaları (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Taşlıcalı Yahya) Kardeşlerin Yusuf'u kuyuya atmaya ve onu köle olarak satmaya karar kılmaları (Cami, Hamdullah Hamdi)

5-2 Kardeşlerin Yusuf'u kırlara götürerek ona kötü davranması(Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

5-3 Yusuf'un kuyuya atılması ve Cebrail'in onu koruması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

5-4 Kuyuda Hud Peygamber/ bir Alim kişi Yusuf'un vasfını gaybdan öğrenir ve Yusuf'u görünceye kadar kuyuda kalmayı Allah'tan diler. (Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi)

5-5 Yusuf'un göleğinin kana batırılarak Yusuf'u kurdun öldürdüğü yalanının uydurulması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

5-6 Kurdun konuşması ve günahsız olduğunu itiraf etmesi (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6- Yusuf'un esareti ve Mısır'a yolculuk

6-1 Kuyunun yakınından geçmekte olan kervanın kuyu başında konaklaması ve Yusuf'un kervandakiler tarafından kuyudan çıkarılışı (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-2 Kardeşlerin kuyu başına gelerek Yusuf'u kervancıya satmaları (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-3 Mısır yolculuğu sırasında çıkan fırtına (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-4 Nil nehrinde yıkanan Yusuf'a balığın perde oluşu (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-5 Mısır şahının Yusuf'u satın almak istemesi ve bu görevle Mısır Azizi'ni görevlendirmesi (Cami)

6-6 Züleyha'nın Yusuf'u tanınması ve kocasından Yusuf'u satın alması istemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-7 Aziz tüm malvarlığıyla satışı katılır (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-8 Malik Yusuf'u dünya malına değiştirmesine pişman olur (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6-9 Bazuga isimli bir kadının Yusuf'u görerek âşık oluşu, Yusuf'u satın almak için gelişi ve Yusuf aracılığıyla hakiki aşkı tanınması ve hidayete kavuşması (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

7- Yusuf'un üvey babası Mısır Azizi yanındaki yaşamı

7-1 Çocuğu olmayan Mısır Azizi'nin Yusuf'u evlat edinmek istemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

7-2 Yusuf'un bir Arap'la babasına sağlıklı olduğu haberini yollaması (Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

7-3 Yusuf başından geçen olayları Züleyha'ya anlatması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya) ve Züleyha'nın Yusuf kuyuya atıldığında kendisinin de huzursuz oluşunu hatırlaması (Cami,)

7-4 Yusuf'un çobanlık yapması (Cami) ya da bir bahçeye bahçıvan olması (Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

7-5 Züleyha'nın Yusuf'a sahip olmak istemesi ve Yusuf'un bu isteği reddetmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

8- Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkı

8-1 Züleyha'nın içinde güzel hizmetçilerin bulunduğu bir bahçe yaptırarak Yusuf'u bu bahçeye göndermesi ve bahçede bulunan hizmetçilere Yusuf'un doğru yolu göstermesi (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

8-2 Züleyha'nın Yusuf'u kandırma çabaları ve bu amaçla duvarlarına resimlerin işlenmiş olduğu yedi bölmeli saray yaptırması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

8-3 Yusuf'un Züleyha'nın istekleri karşısında tereddüde kapılması ve Züleyha'nın kendi putundan utandığını gören Yusuf'un bu tereddüdünden kurtulması (Cami, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya) ya da duvarda Hz. Yakub'un yüzünü gördükten sonra bu şüphesinden kurtulması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

8-4 Yusuf'un Züleyha'dan kaçışı, Züleyha'nın Yusuf'a iftirası, beşikteki çocuğun Yusuf'un günahsız olduğuna şahitlik etmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi,) ya da gaipten gelen bir sesin Yusuf'un günahsız olduğunu söylemesi (Taşlıcalı Yahya)

8-5 Züleyha'nın aşkının duyulması ve Mısır kadınlarının kınaması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

9- Yusuf'un Zindana atılması

9-1 Mısır kadınlarının Yusuf'u gördükten sonra ellerini kesmeleri (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

- 9-2 Mısır kadınlarının Yusuf'un Züleyha'yı kabul etmeleri için aracı olmaları ve Yusuf'un günah işlemeyi kabul etmemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 9-3 Yusuf'un Mısır kadınlarının tahriki ve Züleyha'nın çabası sonucu zindana atılması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 9-4 Züleyha'nın yaptığından pişmanlık duyarak ayrılığa dayanamaması ve gizlice zindana giderek Yusuf'u izlemesi (Cami, Cami, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 9-5 Yusuf'un zindandakilerin rüyalarını yorumlaması (Cami, Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

10- Yusuf'un Zindandan kurtularak makam ve mevki sahibi oluşu

- 10-1 Şahın yanında çalışan Yusuf'un zindan arkadaşı hizmetçinin Yusuf'u hatırlaması ve Yusuf'tan şahın rüyasını yorumlamasını istemek amacıyla zindana gitmesi (Cami, Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 10-2 Züleyha ve Mısır kadınlarının Yusuf'un günahsız olduğunu itiraf etmeleri ve Yusuf'un zindandan kurtulması (Cami, Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi)
- 10-3 Yusuf'un Mısır Azizliği makamına getirilmesi (Cami, Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 10-4 Mısır Azizi'nin ölümü ve Züleyha'nın yalnız kalışı (Cami, Cami, Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

11- Yusuf'un çocukluğunda görmüş olduğu rüyanın gerçek oluşu ve babasına kavuşması

- 11-1 Yusuf'un kardeşlerinin buğday almak için Mısır'a gelmesi (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 11-2 Bünyamin'in padişahın kadehini çaldığı bahanesiyle Mısır'da alıkonması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 11-3 Hz. Yakub'un Yusuf'a kardeşini affetmesi için mektup yazması ve Yusuf'un mektuba cevabı (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 11-4 Hz. Yusuf'un kardeşlerini affetmesi,(Şeyyad Hamza) babaları Hz. Yakub ile birlikte Mısır'a gelmeleri ve Hz. Yusuf'un onları karşılaması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

12- Hikâyenin Sonu

- 12-1 Züleyha'nın Yusuf'un yolunu beklemesi ve Yusuf'un Züleyha'nın halini görerek ona acıması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir)

- 12-2 Züleyha'nın Yusuf'un duasıyla bağışlanması ve gençleşmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 12-3 Yusuf ve Züleyha'nın, Züleyha'nın tövbesi sonrası evlenmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 12-4 Yusuf'un babası Hz. Yakub'u rüyasında ona yanına gelmesini söylemesi ve bu olay sonrası Hz. Yusuf'un vefatı (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 12-5 Yusuf'un vefatından kısa bir süre sonra Züleyha'nın ölmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
- 12-6 Züleyha'nın mezarının Yusuf'un mezarı yanına kazılması, Mısır'da kuraklık başlamasıyla Yusuf'un tabutunun Nil'e bırakılması (Cami, Şeyyad Hamza)

Yusuf ve Züleyha Mesnevilerinde Motifler

Bir edebi eserde, düşünce, fikir ve tema gibi sık sık kullanılan süsleyici ögeye motif denir. Edebi eserlerde işlenen konuya göre değişik motifler kullanılmaktadır. Aşk edebiyatında, Tasavvuf edebiyatında veya Halk edebiyatında kullanılan motifler bir diğerinden farklıdır. Aşk ve tasavvuf edebiyatının bir örneği olan Yusuf ve Züleyha hikâyesinde de kendine has motifler kullanılmaktadır. Yusuf ve Züleyha kıssasında kullanılan temel motifler şu şekilde sıralanmaktadır: Aşkın ilk olarak maşuk (sevilen kadın) tarafında başlaması, tek taraflı aşk, üvey annenin üvey oğluna duyduğu aşk, yolculuk, kıskançlık, uyku ve rüya, hile, kuyu, yakınların çare arayışı, zorluklar karşısında tahammül, imtihan, inziva ve yalnızlık, dadı, mucize ve olağanüstü olaylar, iftira, bekleyiş.

Bu motifler Abdurrahman Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahya'nın mesnevilerinde ortak olarak kullanılmıştır.

1- İlk olarak kadının erkeğe aşk beslemesi: (Aşkın ilk olarak maşuk tarafında başlaması)

Aşk hikâyelerinde genellikle ilk olarak erkeğin âşık (seven) olduğu ve bayanın maşuk (sevilen) rolünde olduğu konu edilmektedir. Yusuf ve Züleyha kıssasında ise "alışkanlığı kırma" (defamiliarization) özelliği görülmekte ve normal olanın aksine aşk, maşuk konumunda olan kadın tarafında başlamakta ve gelişmektedir. Kur'an ı Kerim'de bu konuya değinilmediği halde Fars ve Türk edebiyatında yazılmış Yusuf ve Züleyha mesnevilerinde bu konu ayrıntılı bir şekilde işlenmiş ve mesnevilerin asıl motiflerinden biri haline almıştır. Yazılmış olan Yusuf ve Züleyha mesnevilerinde bu motif, Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşk, aşkı uğruna çektiği acılar ve bu acılar sonrası aşkı Yusuf'a kavuşması şeklinde dile getirilmiştir. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

2- Tek taraflı aşk:

Yusuf ve Züleyha mesnevilerinde yer alan en önemli ve asıl motiflerden biri tek taraflı aşk motifidir. Yusuf ve Züleyha mesnevilerinde olaylar bu motif etrafında yani

Züleyha'nın Yusuf'a beslediği tek taraflı aşk etrafında oluşmakta ve gelişmektedir. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

3- Üvey annenin aşkı:

Kur'an ı Kerim'de anlatıldığı üzere Mısır Azizi Hz. Yusuf'u satın aldığında onu evlat edinme arzusunu taşımaktadır.(Cami) Kur'an ı Kerim'de ve mesnevilerde de anlatılan bu olaya göre Yusuf'un üvey annesi konumunda olan Züleyha, Yusuf büyüdükçe ona âşık olmuş ve gönlünü kaptırmıştır. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

4- Yolculuk:

Kıssada kahramanların gerçekleştirmiş oldukları yolculuklar hikayenin gelişmesinde etken rol oynamaktadır.

1. Züleyha'nın Yusuf 'u görmek amacıyla Mısır'a yolculuğu (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Yusuf'un köle olarak kervan ile Mısır'a yolculuğu (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Bazıga'nın Yusuf'u görmek için Mısır'a gelişi (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
4. Kardeşlerin erzak almak amacıyla Mısır'a gerçekleştirmiş oldukları yolculuklar (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
5. Hz. Yakub ve ailesinin Yusuf'u görmek amacıyla Mısır'a yolculuğu (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

5- Kıskançlık:

Mesnevilerde olayların seyrine yön veren en önemli motiflerden biri Hz. Yusuf'un kardeşlerinin ona duymuş olduğu kıskançlıktır.(Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya) Kardeşlerin Yusuf'a duymuş oldukları kıskançlığın fazlalığı, kardeşlerin onu öldürme kararı almalarına sağlamış ve Yusuf'un rüyasını kardeşlerine anlatması da bu kıskançlığın daha fazla artmasını sebep olmuştur. Kardeşlerin, kıskançlıkları sonucu almış oldukları kararı yerine getirmeleri ise Yusuf'un kaderinde olan olayları yaşaması için gerekli ortamın hazırlayıcısı olmuş ve bu gelişmeler sonucu Yusuf saltana makamına ulaşmıştır.(Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

6- Uyku ve Rüya:

Edebiyatta en çok kullanılan ve en önemli motiflerden biri hiç şüphesiz Uyku ve Rüya motifidir. Bu motif, gerek Kutsal kitaplarda ve gerekse tüm Yusuf ve Züleyha mesnevilerinde kaderin tecellisi ve olayların seyrinin belirlenmesiyle doğrudan ilişkisi olan asıl bir motif (leit-motif)dir. Yusuf ve Züleyha kıssasında da görülen bütün rüyalar önceden gerçekleşecek olayları anlatan gerçek rüyalar olması sebebiyle hikayede önemli bir görev üstlenmektedir.

1. Hz Yusuf'un rüyasında ay ve yıldızların ona secde ettiklerini görmesi. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Züleyha Yusuf'u ilk rüyasında görmüş, ona âşık olmuş ve bu sebepten dolayı Mısır'a gitmiştir. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Zindandakilerin görmüş oldukları rüya ve Hz. Yusuf'un bu rüyaları yorumlamasıyla gerçekleştirmeleri. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
4. Mısır Şahının Mısır'da kuraklık olacağına dair görmüş olduğu rüya ve bu rüyanın gerçekleşmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
5. Hz. Yusuf'un ömrünün sonlarına doğru babası Hz. Yakub'u rüyasında onu yanına çağırması ve Hz. Yusuf'un vefatı (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

7- Hile:

Yusuf ve Züleyha mesnevisinde yer alan diğer bir motif ise hiledir. Hikâyenin kilit noktalarında yer alan açmazları kahramanlar hile yoluyla açmaya çalışmaktadır.

1. Hz. Yakub'un annesinin başvurduğu hile (Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Hz. Yusuf'un halasının başvurduğu hile (Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Hz. Yusuf'un kardeşlerinin hilesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
4. Züleyha'nın hilesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
5. Züleyha'nın dadısının hilesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
6. Hz. Yusuf'un kardeşi Bünyamin'i yanında tutabilmek amacıyla başvurduğu hile (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

8- Kuyu:

Kuyu, Yusuf ve Züleyha mesnevilerindeki temel motiflerden biri olmasıyla birlikte, edebiyatta da fazlaca kullanılan motiflerden biridir. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

9- Yakınların çare arayışı ve yardım:

Yusuf ve Züleyha kıssası gibi aşk hikâyelerinde genellikle hikâye kahramanının yakınları, meydana gelen çıkmazlar karşısında yardımcı olmaya çalışmakta, kahramana nasihatte bulunmakta ve sorunların çözülmesi için çare aramaktadır.

1. Dadının Züleyha'ya nasihatte bulunması (Cami, Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

2. Dadının Züleyha'ya arzularına ulaşması için dua etmesini önermesi (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Züleyha'yı zincire vurması (Cami, Şeyyad Hamza, Taşlıcalı Yahya)
4. Züleyha'nın babasının Mısır Azizi'ne elçi göndererek kızıyla evlenmesini istemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
5. Dadının Yusuf'u kandırmak amacıyla duvarlarında resimlerin bulunduğu bir saray yaptırması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

10- Zorluklar karşısında tahammül:

Hz. Yusuf babasından ayrıldıktan sonra sürekli kuyu, kölelik, esaret, baba hasreti, Mısır'a yolculuk, zindan gibi zorluklar ve sorunlarla karşı karşıya kalmış ve sahip olduğu güçlü kişilik sayesinde bu zorlukların üstesinden gelmiştir. Çekilen bu sıkıntılar bir taraftan Hz. Yusuf'un olgunlaşmasına ve gelişmesine sebep olurken bir diğer taraftan da, Hz. Yusuf'un yüksek makamlara ulaşmasını sağlamıştır. Yusuf ve Züleyha kıssasında Yusuf'un yanı sıra sıkıntı ve zorluklara tahammül edip sabreden bir diğer kahraman da Züleyha'dır. Aşkına karşılık bulamayan Züleyha hikâye sonuna kadar, aşk acısı, Mısır kadınlarının kınaması, haysiyet ve itibarını kaybedilmesi, fakirlik ve yalnızlık gibi zorluklara katlanmak zorunda kalmış ve çekmiş olduğu acılar sonrası arzusuna kavuşmuştur. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

11- İmtihan:

Diğer aşk hikâyelerinden farklı olan Yusuf ve Züleyha hikâyesinde, kahramanların geçirmiş oldukları imtihanlar, sahip oldukları kişilik ve hedeflerden dolayı diğer hikâyelerindeki imtihanlardan farklıdır. Her iki kahraman da vermiş oldukları imtihanlar sonucu gelişmiş ve olgunluğa erişmiştir.

1. Hz. Yusuf'un kuyu ve zindan ile imtihan edilişi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Hz. Yusuf'un Züleyha'nın yedi bölmeli sarayında imtihanı (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Züleyha'nın Yusuf'un günahsız olduğunu itiraf etmesiyle itibarını kaybetmesiyle imtihan edilmesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi,)
4. Züleyha'nın kocası öldükten sonra Yusuf'a kavuşuncaya kadar çektiği sıkıntılarla imtihanı ve sabrı (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

12- İnziva ve yalnızlık:

Yusuf ve Züleyha hikâyesinde, Yusuf ve Züleyha birçok sebepten dolayı defalarca yalnız kalmış ve inzivaya çekilmiştir. Hikâyede Yusuf, anneden ayrılma, babadan ayrılma, kuyuya ve zindana atılma (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya) gibi olaylarla birçok kez yalnız kalmış, Züleyha

ise meydana gelen olaylar sonucu kimsesizliğe ve yalnızlığa sürüklenmiştir. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

13- Dadı:

Züleyha'nın sırdaşı ve yol göstericisi olan dadı, Züleyha'nın yaşadığı olaylarda ve sorunlarda Züleyha'ya yol göstererek sorunları çözmeğe çalışmaktadır.

1. Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşkı ilk anlayan dadı olmuştur ve bu durum karşısında ona ilk nasihatte bulunan da dadı olmuştur. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Züleyha'ya yedi bölmeli saray yapma önerisini dadı vermiştir. (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Yusuf ile Züleyha arasında ilk olarak dadı aracılık etmiştir. (Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

14- Mucize ve Olağanüstü olaylar:

Peygamberlerin hayat hikâyelerini konu alan hikâyeler çoğunluğu konu itibariyle mucizelerle şekillenir ve gelişir. Yusuf ve Züleyha kıssasında da Hz. Yusuf'un hayat hikâyesini konu alması ve kutsal kitap kaynaklı olması sebebiyle mucizelere, olağanüstü karakterlere ve olaylara sık sık rastlanmaktadır.

Mesnevilerde yer alan başlıca mucize ve olağanüstü olaylar şunlardır:

1. Cebrail'in Yusuf'un atıldığı kuyuya gelerek onu tehlikelere karşı koruması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Mısır'a yolculuk sırasında çölde kervancının kölesinin Hz. Yusuf'a kötü muamelede bulunması sonucu fırtına çıkması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Cebrail'in cennetten getirdiği bir takım nesnelere (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
4. Züleyha'nın tövbesi sonrası gençleşmesi (Cami,)
5. Hz. Yusuf'un rüyaları yorumlaması (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
6. Züleyha'nın yaptırmış olduğu yedi bölmeli sarayın duvarının yarılması ve içerisinden önce ayet yazılı bir elin daha sonra, Hz. Yakub'un suretinin gözükmemesi (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir)
7. Cebrail'in gelip Hz. Yusuf'un belini sıvazlaması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir)
8. Kervancının yaşadıkları (Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
9. Kervanın Mısır yolculuğu sırasında yaşadıkları (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi)

10. Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'un göleğini gözüne sürmesiyle şifa bulması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

15- İftira:

Kıssada, sorunların halledilmesi ve çıkmazların aşılmasında kilit rol oynayan motiflerden biri de iftiradır.

1. Yusuf'un çocukluğunda halasının kemerini çaldı diye Yusuf'a iftira etmesi (Cami, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf'u öldürenin kurt olduğunu söyleyerek, kurda iftira etmeleri (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Kardeşlerin, Yusuf'u kervancıya satacakları vakit onun köle olduğu ve iş yapmadığı iftirasında bulunmaları (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
4. Bünyamin'e Şahın kadehini çaldı iftirasında bulunulması (Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

16- Bekleyiş:

Hikâyenin tamamında belirgin bir şekilde hissedilen en önemli motiflerden biri "bekleyiş"dir.

1. Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'tan haber almayı beklemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
2. Züleyha'nın Mısır'da Yusuf'a kavuşma ümidiyle beklemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
3. Yusuf'un kuyuda kurtarılmayı beklemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
4. Yusuf'un zindanda günahsız olduğunun anlaşılmasını ve kurtuluşunu beklemesi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
5. Yusuf'un babası ve kardeşlerini yeniden görme ümidiyle bekleyişi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
6. Züleyha'nın Yusuf'un ona yönleneceği ümidiyle bekleyişi (Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)
7. Züleyha'nın eşi öldükten sonraki bekleyişi (Cami, Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya)

Sonuç:

Yusuf ve Züleyha hikâyesini konu alan bu beş mesnevinin incelenmesinde, aslı İbranice olan ve az bir farklılıkla Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu hikâyenin kaleme alınış ve anlatımında, şairlerin daha ziyade Kur'an-ı Kerim'e bağlı kaldıkları, hikâyenin açıklanması ve tamamlanması için Tefsir kitapları ve İbrani kaynaklardan

faýdalandıkları görülmektedir. Bu şairler arasında İranlı Abdurrahman Cami, diğer Türk şairlere nazaran eserinde bu kaynaklardan daha fazla faydalanmıştır. Kıssanın temel motifleri olan "ilk olarak kadının erkeğe aşk beslemesi (Aşkın ilk olarak maşuk tarafında başlanması), üvey annenin aşkı, yolculuk, kıskançlık, uyku ve rüya, hile, kuyu, yakınların çare arayışı ve yardım, zorluklar karşısında tahammül, imtihan, inziva ve yalnızlık, dadı, mucize ve olağanüstü olaylar, iftira, bekleyiş" bu beş şairin mesnevilerinde de aynı şekilde yer almaktadır. İncelemeye alınan bu 5 mesnevi, 16 ana bölüm ve 49 temaya ayrılarak, aşağıdaki verilen tabloda karşılaştırılmıştır. Tablodan da anlaşılacağı üzere, mesneviler arasında vaka zinciri bakımından fazla fark bulunmamasına rağmen, Hamdullah Hamdi ile Taşlıcalı Yahya'nın ve Şeyyad Hamza ile Erzurumlu Darir'in mesnevileri olay örgüsü bakımından birbirlerine daha yakındır. Abdurrahman Cami'ye ait Yusuf ve Züleyha mesnevisi ise, bu bakımdan diğer Türk şairlere ait mesnevilerle az bir farklılık göstermesine rağmen, Hamdullah Hamdi'nin mesnevisine daha yakındır.

<i>Vaka Zinciri</i>	<i>İlk Durum</i>	SERİM (Hikâyeye giriş)	DÜĞÜM	Hikâyede Doruk noktası	ÇÖZÜM	<i>Son Durum</i>
Abdurrahman Cami	1-4	3-1 4-1 4-3	3-3 5-1 5-2 5-3 6-2	6-6 7-5 8-2 8-3 8-4	7-4 10-1 10-2	10-3 10-4 12-2 12-3 12-4 12-5 12-6
Şeyyad Hamza	-----	3-1 4-1 4-3	3-3 5-1 5-2 5-3 6-2	6-6 7-5 8-2 8-3 8-4	10-1 10-2 11-1 11-2	10-3 10-4 11-4 12-2 12-3 12-5 12-6
Erzurumlu Darir	-----	3-1 4-1 4-3	3-3 5-1 5-2 5-3 6-2	6-6 7-5 8-2 8-3 8-4	10-1 10-2 11-1 11-2	10-3 10-4 11-4 12-2 12-3 12-5 12-6

Hamdullah Hamdi	1-1	3-1	3-3	6-6	7-4	10-3
	1-2	4-1	5-1	7-5	10-1	10-4
	1-3	4-3	5-2	8-2	10-2	11-4
	1-4		5-3	8-3	11-1	12-2
			6-2	8-4	11-2	12-3
						12-5
						12-6
Taşlıcah Yahya	1-1	3-1	3-3	6-6	7-4	10-3
	1-2	4-1	5-1	7-5	10-1	10-4
	1-3	4-3	5-2	8-2	11-1	11-4
	1-4		5-3	8-3	11-2	12-2
			6-2	8-4		12-3
						12-5
						12-6

KAYNAKÇA:

- 1- Çavuşoğlu Mehmet, Yahya Bey Yusuf ve Züleyha, İst.1979
- 2- Demir Recep, Hatay-i Tebrizi ve Molla Cami'nin Yusuf ve Züleyha Mesnevileri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma, Doktora Tezi, Van, 2006
- 3- Demirci Ümit Özgür., Şeyyad Hamza Yusuf u Zeliha, Kaknüs,İst.2008
- 4- Dinçtürk Emine, Yusuf ile Züleyha mesnevilerinde Allah Korkusu Motifleri, Yüksek Lisans tezi, Konya-2008
- 5- Eminoğlu Emin, Şeyyad Hamza Dastan-ı Yusuf, IQ Kültür ve Sanat Yay. İst.2008
- 6- Hayyampur Abdurresul, Yusuf ve Züleyha, Tebriz Üni.Yay., Tebriz 1379
- 7- Karahan Leyla, Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf, TDK yay. Ankara-1994
- 8- Nikobaht Nasir, Yusuf u Züleyha, Avayino Yay., Tahran-1377
- 9- Onur Naci, Hamdullah Hamdi Yusuf u Züleyha, Akçağ yay.Ankara-1991
- 10- Türkdöğän Melike Gökcan, Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma, Doktora tezi, Erzurum 2008
- 11- Zülfikari, Hasan., Rivayet Şinasi-i Kıssa'i Yusuf u Züleyha, Feslname'i İlmi Pejuhaşi'i Kavaş,1388